

INHOUD

Voorwoord 9

Inleiding 10

1 HOE VOGELS ERUITZIEN 13

Alula 14

Jizz 16

Gonysvlek 19

Middelste ondervleugelhanddekveren 21

Wenkbrauwstreep 24

Teugel 26

Eclipskleed 28

Zygodactylisch 30

2 HOE VOGELAARS VOGELN 33

Vogelen 34

Afvinken 36

Turbovogelen 38

Twitchen 41

Tapen 44

Wishful birding 46

Mindful vogelen 48

3 VERGETEN VOGELNAMEN 51

- Boomgans 52
- Geitenmelker 54
- Witte strandlooper 56
- Halfsnepje 58
- Hangnestje 60

4 WAT VOGELS DOEN 63

- Foerageren 64
- Baltsen 67
- Invasie 70
- Roesten 72
- Skulken 74

5 WAT VOGELAARS NODIG HEBBEN 77

- Vogelkijkhut 78
- Levenslijst 80
- Porrokijker 83
- Schemergetal 85
- Zeetrektelpost 87
- Cargobroek 89

6 VOGELNAMEN MET EEN VERHAAL 93

- Archaeopteryx 94
- Nóórdewiendskréúwer 96
- Kanoet 98
- Wielewaal 100
- Pijlstaartgierzwaluw 103
- Hop 106

7 HOE VOGELS ZICH LATEN HOREN 111

- Syrinx 112
- Meeuwenschreeuwen 115
- Nachtegaalenslag 117
- Monotone continuzang 119
 - Kwinkeleren 121
 - Xeno-canto 123

8 HOE VOGELAARS VOGELS NOEMEN 127

- Schaamsoort 128
- Exoot 130
- Dwaalgast 132
- Anas unox 136
- Juveniel 139
 - KBV 141
- Pelagische kleptoparasiet 144

9 WAAR VOGELS LEVEN 147

- Territorium 148
- Struweel 151
- Plas-dras 153
- Hoogwatervluchtplaats 155
- Quackjeswater 157
- Volgwolk 159

10 VERZONNEN VOGELWOORDEN 163

- Poelifinario 164
- Dakduif 167
- Vogelhonger 170
- Vogelgraptogram 172

- Dankwoord 175
- Gebruikte bronnen 177

Vogelvriend

Hij telt op Tessel en hij turft in Tanger
Hij vangt de fauna in een formulier
Hij reist allang niet meer voor zijn plezier
Hij houdt een lijst bij en die lijst moet länger

Tweehonderdnegentien: de lammergier
Tweehonderdzeventig: de krekelzanger
Driehonderdvijf: de kleine vliegenvanger
Driehonderdzes: de morinelplevier

Soms komt hij thuis om in zijn dikke boeken
De onbetrapte soorten op te zoeken
Voortdurend in de ban van het getal

Dan komt er voor zijn raam in de seringen
Een merel ongeschreven liedjes zingen
Hij hoort het niet: de merel hééft-ie al

Ivo de Wijs

VOORWOORD

 ie verzint dat, een boek over mooie vogelwoorden? En wie zit erop te wachten? De meeste mensen kijken me glazig aan als ik er enthousiast over begin.

Met Jac. P. Thijsse deel ik de fascinatie voor vogels. Niemand kan dat zo mooi verwoorden als hij:

‘Wij mogen wel zeggen, dat wij een groot deel van de vreugde van ons bestaan te danken hebben aan de vogels en indien wij hen moesten missen, dan zouden de zee en de bosschen, de avondschemering en de morgenstond, de wisseling der jaargetijden ons lang niet zoo schoon toeschijnen als thans.’

(Thijsse, 1929)

Ik voel een sterke behoefte om te creëren. Met mijn twee linkerhanden en een pretpakket kan ik niet veel meer dan een schildertje ophangen. Creëren doe ik daarom het liefst in taal, over taal. Ik bewonder proza en poëzie van Hans Dorrestijn, Ivo de Wijs en Herman Finkers. En een vleugje humor maakt het helemaal af:

‘Deze verrekijker vergroot wel achtmaal, maar toen ik er voor de negende keer doorheen keek, deed hij het ook nog gewoon.’

(Herman Finkers)

Veel leesplezier!
Toine Andernach

INLEIDING

erwacht geen woordenboek of een boek over mooie vogels. Dit boek gaat over mooie vogelwoorden. In tien hoofdstukken schrijf ik over woorden die de wereld, het gedrag en het uiterlijk van vogels en vogelaars beschrijven, maar ook over vergeten en verzonnen vogelnamen.

Waarom is *eclipskleed* wel een mooi woord maar *kraaiennest* niet? De zonsverduistering in *eclipskleed*, maakt het mysterieus. De klanken zijn in harmonie door assonantie en alliteratie: twee dezelfde klinkers *-ee* en de gelijke beginklank *-kl* in verschillende lettergrepen.

Een kraaiennest is een nest van kraaien. Daar kun je anders over denken als je iets met kraaien hebt. Of met schepen. Of als je weet dat het Kraaiennest een weidevogelparadijs is in Midden-Delfland.

Rijm en ritme dragen ook bij aan de schoonheid van een woord, zoals in *tierelieren* en *meeuwenschreeuwen*. Daarnaast heb ik een zwak voor woorden met zeldzamere letters. *Archaeopteryx*, *quackjeswater* en *zygodactylisch* mochten daarom niet ontbreken. Korte (*hop*) en meer ingewikkelde woorden of woordcombinaties met een bijzondere betekenis (*pelagische kleptoparasiet*) hebben ook wel wat.

Ik streefde niet naar volledigheid. Mijn selectie van mooie vogelwoorden is puur persoonlijk en kwam tot stand via een longlist en een shortlist. Woorden moesten afvallen omdat ze niet mooi genoeg waren of omdat ik er niks leuks en interessants over kon schrijven. *Oogring*, *griffioen* en *zwanenzang* hebben het net niet gered. Net als *krullevaar* en *West-Palearctisch*. Als dit boek niet mijn zwanenzang wordt dan zien we ze misschien nog in deel twee terug.

1

Hoe vogels eruit zien

ALULA

Alula heeft weinig letters nodig om indruk te maken. Het klinkt exotisch en dat is het óók: de alula is een Hawaïaanse plantensoort. Maar daar heeft de betekenis die we hier bedoelen niks mee te maken. In het Latijn is het de verkleinvorm van *Ala*, 'vleugel'. Vleugeltje dus. En niet zomaar een vleugeltje.

We hebben het hier over het duimvleugeltje dat zich bij vogels vooraan op de vleugelrand op de eerste vinger (de duim) bevindt. Het bestaat uit een klein aantal veertjes, of zoals Jac. P. Thijsse ze zo mooi noemt, de duimvleugelveertjes. De alula kan door de duim alle kanten op worden bewogen waardoor een vogel bij lage snelheid goed kan manoeuvreren en gecontroleerd kan landen. Voor roofvogels die hun prooi met grote precisie te grazen nemen, is dit erg belangrijk. Vandaar dat bij hen de alula meer ontwikkeld is.

De alula is overigens niet voorbehouden aan vogels. Ook zweefvliegen hebben een alula (een bijvleugeltje) waarvan de stand kan worden aangepast.

Alula komt ook voor in de wetenschappelijke naam van een prehistorisch vogelgeslacht, het *Eoalulavis*-geslacht. De enige soort in dit geslacht is de *Eoalulavis hoyasi* die ongeveer 125 miljoen jaar geleden leefde. Toen deze soort ontdekt werd, was het de vroegste vogelsoort die een alula had, vandaar dat hij daarnaar

genoemd is. De alula heeft een belangrijke rol gespeeld in het evolutieproces van vogels, omdat ze daarmee meer mogelijkheden in hun vlucht ontwikkelden.

En daar heeft ook onze luchtvaart van geprofiteerd. De flaps op de vleugels van vliegtuigen stellen piloten in staat om in de lucht op een subtiele manier te manoeuvreren. Ze reguleren snelheid en opwaartse druk door het meer of minder uitklappen van de flaps. Het ontwerp van deze flaps is gebaseerd op de werking van de alula.

Het denigrerende Engelse synoniem *bastard wing* is daarom wat ongepast: de alula is niet alleen van groot belang geweest in de evolutie van vogels maar ook voor de ontwikkeling van vliegtuigen. Waar kleine vleugels groot in kunnen zijn.

Bijzonder mooi woord

Alula heeft iets exotisch en lieflijks. Het heeft een bijzondere vorm: het is een palindroom. Dat is een woord dat hetzelfde woord oplevert als je het van rechts naar links leest. Daardoor komen dezelfde klanken twee keer voor. De dubbele *l* en dubbele *a* laten alula lekker bekken.

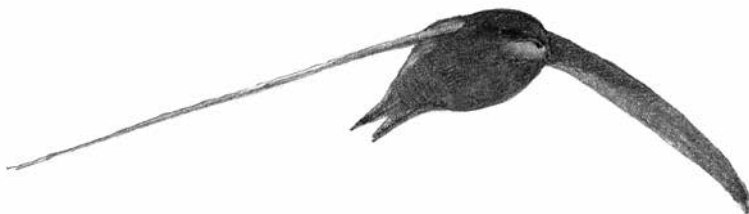

JIZZ

Ik heb een grote bewondering voor vogelaars die in één oogopslag kunnen bepalen welke vogel ze zien. Hun jarenlange ervaring stelt ze in staat om kenmerkende elementen van het vliegende zwarte vlekje (want zo weinig hebben ze maar nodig) met de snelheid van het licht met elkaar te combineren, waardoor ze maar tot maar één conclusie kunnen komen: een paapje! Voor een huis-tuin-en-keukenvogelaar zouden het nog twintig andere vogels kunnen zijn. Er is hier sprake van de *jizz*.

Jizz staat voor de unieke uitstraling van een vogel die ervaren vogelaars vliegensvlug in staat stelt om te bepalen om welke vogel het gaat. Ze zien daarbij niet meer de afzonderlijke kenmerken van de vogel, maar alleen de vogel in zijn geheel. Dat doen ze op basis van hun intuïtie. Dat is geen onderbuikgevoel, maar impliciete kennis die jarenlang in de praktijk is opgebouwd. Die kennis gebruiken we niet bewust en daarom noemen we hem *intuïtie*.

Jizz heeft betrekking op de fysieke kenmerken van een vogel, zoals grootte, vorm en gedrag. Wat mij betreft, zien we het wat breder. De determinatie van een vogel vindt op een bepaalde plaats en op een bepaald moment in de tijd plaats. En die krijgen vogelaars er gratis bij. Het biotoop en de tijd van het jaar beperken het aantal mogelijke soorten natuurlijk enorm.

Er is onder vogelaars discussie over de betrouwbaarheid van de termineren op basis van de jizz. Sommige vogelaars vinden dat er eerst systematisch naar typerende en onderscheidende kenmerken gezocht moet worden, waarmee onomstotelijk kan worden bepaald dat het om deze specifieke soort gaat. Daarna kan de jizz de rest doen.

De herkomst van het woord *jizz* was lange tijd een raadsel. De meest gelezen verklaring is dat *jizz* een verbastering is van *GISS* als afkorting van: *General Impression of Size and Shape*. Deze term werd ook in de Tweede Wereldoorlog gebruikt voor het spotten van vliegtuigen. Althans, dat zei men, maar daarvoor is in de literatuur geen bewijs gevonden.

Bovendien werd het woord *jizz* in het Engels al ruim voor de Tweede Wereldoorlog gebruikt; in zijn boek *Bird Haunts and Nature Memories* uit 1922 vertelt Thomas Coward dat een Ier aan de westkust van Ierland de plaatselijke diersoorten in één oogopslag op naam kon brengen. Toen hem werd gevraagd hoe hij wist om welke soort het ging, antwoordde hij: *'By their jizz'*. Dus *jizz* is niet afkomstig uit de vliegtuigwereld.

Recent onderzoek door McDonald (2016) heeft uitgewezen dat *jizz* in 1922 nog niet de betekenis had van ‘de algemene indruk van het dier’, maar meer ‘de bezieling, het enthousiasme’. De betekenis is dus in de loop der tijd veranderd.

Wat kan etymologie fascinerend zijn!

GONYSVLEK

Ik heb een zwak voor vogelboeken. Ik ben wel benieuwd hoelang ik deze zwakte nog kan botvieren: de aan boeken toegewezen ruimte in huis is beperkt en de kans dat het met de boeken afloopt zoals bij vogelvriend Mark, is groot. Op dringend ‘advies’ van vrouwlief mocht Mark zijn vogelboeken opruimen. Dat is een understatement voor wegmikken. Gelukkig dacht Mark eerst aan mij. Daar was ik erg blij mee, ondanks het risico dat het met mijn vogelboeken net zo tragisch zal aflopen.

Mijn nieuwste aanwinst kwam niet van Mark maar als verjaardagscadeau. Een gids met alle Europese meeuwen in alle kleden die je maar kunt bedenken. Terwijl de geur van verse bladzijden mijn neus binnendrong, kwam ik dit woord tegen. Ik kende het verschijnsel wel, maar het woord voor dat verschijnsel nog niet: *gonysvlek*.

Gonysvlek klinkt wat smerig, maar schijn bedriegt. Het gaat hier om de prachtige rode of oranje verkleuring van de puntige hoek in de ondersnavel, vlak bij de snavelpunt van vooral grote volwassen meeuwen. Die hoek heet de *gonys* of *gonyshoek*. *Gonys* is Latijn en komt van het Griekse *genys* (‘kaak’). Als jongen met hun snavel op de gonysvlek pikken, krijgen ze het voor elkaar dat de ouder het voedsel voor ze uitbraakt.

In het Engels heet de gonysvlek: *gonydial spot*. Prachtige woordcombinatie! Ik kan niet wachten om met een Engelse vogelaar op pad te gaan en dan een meeuw te zien met een gonysvlek. ‘*Quite an impressive gonydial spot!*’

In het Engels bestaat ook de naam *gony*, een bijnaam die zeelieden gaven aan albatrossen en andere grote zeevogels. *Gony* betekent ‘onnozele’. Zo’n classificatie wordt vaker aan grotere vogels gegeven, omdat ze niet schuw zijn en wat onhandig overkomen. In het Nederlands heeft de Jan van Gent als bijnaam *Gek*, en *Malle mok* is de Friese bijnaam voor de Noordse stormvogel.

Dit allemaal niet te verwarren met de zeevogel met de bijzondere naam *gon-gon* (ook te vinden in de vogelgidsen van Europa) die slechts een enkele keer aan de Nederlandse kust is waargenomen. Hij komt vooral voor op de Kaapverdische Eilanden, waar men Portugees spreekt. *Gon-gon* is dan ook een Portugese klanknabootsende naam, die we in het Nederlands hebben overgenomen.

Bladerend in mijn nieuwe meeuwenboek van Adriaens e.a. (2021), kwam ik langs een foto van ‘een eerste-cyclus ringsnavelmeeuw die een uitgebreide partiële postjuvenile rui onderging’ (zie Juveniel). Dat klonk al erg indrukwekkend, maar het was nog niet klaar: ‘inclusief de bovenste tertials en een aantal binnenste dekveren.’ Ga d’r maar aan staan. Ik ben er nog lang niet, nu ik de gonysvlek ken. Meeuwen determineren is hogere vogelkunde.